

INGLISE LUULE JA DRAAMA BALTISAKSA RETSEPTSIOONIST

Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogu põhjal

KAIRIT KAUR

Kui kogusin materjali oma doktoritöö jaoks luuletavatest naistest Eesti-, Liivi- ja Kuramaal, 1654–1800 (vt Kaur 2013), sattusin ühele äärmiselt põnevale juhuluuletusele, mis oli trükitud 1759. aastal Tallinnas (EAA. A2, 220 (IV–166)). Tegemist on esimese juhuluuletusega Põhjasõja-järgsest ajast, mille on allkirjastanud naised Eestimaalt (Põhja-Eestist) – varalahkunud parunipreili Anna Christiana von Delwigi „kõik emapoolsed onu- ja täditütred”. Luuletus kujutab onu- ja täditütarde dialoogi Surmaga. Kadunu sugulased süüdistavad Surma nende armsa inimese varase röövimise pärast (vt Kaur 2009: 17, viide 17) ja Surm vastab:

Ihr die ihr mich so haß't, so tadelt und so schmähet
Gut! ich gedenck es euch, ihr habt nicht ew'ge Jahre
Komt! sehet Gottes Hand! sehet was hier stehet
Ich rufe jung und alt, der Reihe nach zur Bahre.
Ich bin des Herren Knecht, ich thu was er befiehet?
Ich trage das herbey, worauf die Allmacht ziehlet.
Haß't immer meine That, verfluchet mein Beginnen;
Ich lache alle dem, ihr könnt doch nichts gewinnen.
Gewiß! ihr Freundin irr't, ihr habt euch selbst vergessen;
Wiß't ihr vielleicht die Zeit, wenn eur Sarg wird gemessen?
Wen hat das beste Loos, wohl unter euch getroffen?
Christianen oder euch? gewiß! ihr müß't noch hoffen,
Das was Sie schon besitzt, dereinst noch zu erlangen.
Inzwischen kan Sie dort, da ihr hier leidet, prangen.
Sie wählte nicht der Art, wie sonst die meisten wählen
Der Cranz der jene, hier, als Braut nur zeitlich ziert
Der ists mit dem Sie wird dem Heyland zugeführt;
Um sich als Braut mit Ihm auf ewig zu vermählen.¹
(EAA.A2 220 (IV–166))

¹ Teie, kes te mind nii vihkate, nii noomite ja pilkate / Hästi! ma saan teist aru, teie aastad ei ole lõputud / Tulge! vaadake Jumala kätt! vaadake, mis siin seisab / Ma hüüan noort ja vana, üksteise järel puusärgi juurde. / Ma olen Issanda sulane, ma teen mis tema käsib? [sic! p.o ilmselt !] / Ma kannan kohale selle, mis on Kõigevägevama siht. / Vihake alati mu tegu, needke mu ettevõtmist; / Ma naeran kõige selle üle, teil pole sellest ju vähimatki võita. / Kindel! te sõbratar eksite, te olete end ise unustanud; / Teate te ehk aega, mil teie kirst mõõdetakse? / Kes on küll teie seast tõmmanud parima loosi? / Christiane või teie? Kindel! teie peate veel lootma, / et saavutate ühel päeval selle, mis temal juba on. / Vahepeal võib

Siin võib tajuda allusioone kohalikule kultuurile, st Niguliste surmatantsule, selle alamsaksakeelsele tekstile (vt Tallinna Surmatantsu-Fragment 1992; Freytag 1993), kuid ühtlasi meenutavad need read midagi oluliselt kaas-aegsemat kui üht keskaegset saksa keeleruumist pärit teksti Eestimaal, näiteks:

When men my scythe and darts supply
How great a King of Fears am I!
They view me like the last of things;
They make, and then they dread my stings.
Fools! If you less provok'd your fears
No more my spectre-form appears.
Death's but a path that must be trod,
If man wou'd ever pass to God:
A port of calms, a state of ease
From the rough rage of swelling seas.²
(Parnell 1760: 129)

Need read pärinevad Thomas Parnelli luuletusest „Ööpala surmast” („A Night-Piece on Death”, 1721), mida peetakse XVIII sajandil populaarse nn inglise kalmuluule (*graveyard poetry*) üheks vanimaks näiteks. Parnelli „Ööpala” kõrval peetakse klassikaliseks kalmupoeesiaks veel Robert Blairi luuletust „Haud” („The Grave”, 1743), Edward Youngi pikka poemi „Kaebus ehk Öömõtteid elust, surmast ja surematusest” („The Complaint: or, Night-Thoughts on Life, Death and Immortality”, 1742–1745, enamasti tuntud lihtsalt kui „Night-Thoughts” („Öömõtteid”)) ja Thomas Gray pastoraalset oodi „Külasurnuaial kirjutatud eeleegia” („Elegy Written in a Country Churchyard”, 1751). Seega tekkis küsimus, kuivõrd võis Anna Christiana von Delwigile pühendatud luuletuse autor – kes tekstis sisalduvat retoorilist tulevarki arvestades oli siiski pigem keegi õpetatud mees kui mõni onu- või täditütardest, kellel naisena oli tolle aja oludes ligipääs retoorika omandamisele ilmselt raskendatud – olla kohalike eeskujude kõrval mõjutatud ka XVIII sajandil moodsast eelromantilisest inglise luulesuunast. Paraku ei leidunud mingit ülevaadet inglise kalmuluule või ka ingliskeelse kirjanduse baltisaksa retseptioonist Tallinnas või Eestis laiemalt, kuhu oleks saanud küsimusele kas või kaudse vastuse saamiseks pilgu heita.

Tema seal, kui teie veel kannatate, uhkeldada. / Ta ei valinud viisi, mida muidu enamik valib / Pärj, mis neid, kes siin, pruudina vaid ajalikult ehib / on see, millega Tema antakse üle Päästjale; / Et pruudina Temaga igavesti abielluda. (Minu tõlge – K. K.)

² Kui inimesed varustavad mu vikati ja nooltega / Mis vägev Hirmukuningas küll olen ma! / Nad näevad mind kui viimset asja; / Nad teevad, ja siis pelgavad mu astlaid. / Narrid! Kui te vähem oma hirne õhutaks, / siis ei ilmuks ma teile enam tondina. / Surm pole muud kui rada, mida tuleb sammuda, / et üldse Jumala juurde pääseda; / rahusadam, hingeasu / umblainetava mere marust. (Minu tõlge – K. K.)

Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogu ja XII alaliik

Pärast kraadi kaitsmist 2013. aastal asusin Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu baltika osakonnas elektronkataloogima Eestimaa Kirjanduse Ühingu (EKÜ) raamatukogu XII alaliiki: luule, draama. Eestimaa Kirjanduse Ühingu (Estländische Literarische Gesellschaft) oli baltisakslaste asutatud õpetatud selts, mis tegutses aastatel 1842–1940. Ühingu raamatukogu on tegelikult vanemgi kui ühing ise, see asutati 1825. aastal Tallinnas Eestimaa Üldise Avaliku Raamatukoguna (Estländische Allgemeine Öffentliche Bibliothek). 1831. aastal võeti selle kogudesse üle Tallinna vanim säilinud raamatukogu, Oleviste kiriku raamatukogu, mis oli olemas juba 1552. aastal. 1842. aastal anti avalik raamatukogu üle vast asutatud ühingule. Teisi kogusid on ühingu raamatukoguga liidetud ka hiljem, nt osa Tallinna rae raamatukogust (1882), Eestimaa Saksa Seltsi (Estländischer Deutscher Verein) raamatukogu (1914), Tallinna toomkooli ja Narva Vana-aja Uurimise Seltsi raamatukogu (mõlemad 1927), kuid seda on täiendanud ka paljud aegade jooksul annetatud erakogud. Kokku sisaldab raamatukogu umbes 150 000 raamatut ja ca 3200 nimetust perioodilisi väljaandeid ning on organiseeritud neljateistkümnesse alaliiki.³ Raamatuid on alaliikidesse lisatud ka hiljem, pärast seltsi likvideerimist, mil ühingu raamatukogu läks kõigepealt ajaloomuuseumi valdusse (kuni 1950. aastani) ja seejärel tollasele ENSV Teaduste Akadeemia Raamatukogule, kus 1968. aastast saadik tegutseb nüüdseks Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu koosseisu kuuluv ja ühingu kogu haldav baltika osakond. (Ühingu ja raamatukogu kohta vaata lähemalt: Reimo, Robert 1992; Robert 1992; Jürjo 2011.)

XII alaliik sisaldab ca 3000 kohaviita (raamatuid 2917; pisitrükiste mappidega 3171), trükiseid on siiski rohkem, sest rida köiteid on sama kohaviidaga ja sageli on tegemist konvoluutidega. Viimane enne Eestimaa Kirjanduse Ühingu likvideerimist sellesse alaliiki jõudnud raamat kannab kohaviita 2627 (vt EKÜ inventariraamat: 54). Kõige viimane raamat jõudis ühingu raamatukokku 28. septembril 1939 ja sai kohaviidaks XIV-870, inventarinumbriks 93383.

Baltisaksa luule ja draama kõrval, mida on hoolega bibliografeerinud Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu võorkeelse retrospektiivse rahvusbibliograafia osakonna töötajad ja millest annab hea ülevaate eesti rahvusbibliograafia andmebaas (<http://erb.nlib.ee/>), sisaldab see enamasti Lääne-Euroopa kirjandust, mis on elektrooniliselt veel suuresti hõlmamata: peamiselt saksa, märkimisväärsel hulgal ka prantsuse ja inglise, vähemal määral itaalia, hispaania ja Skandinaavia maade kirjandust. Võttes lähtepunktiks XII alaliigi, tekkis mõte asuda kaardistama ingliskeelse kirjanduse baltisaksa retseptiooni Tallinnas ja Eestis. Kuna antud juhul on vaatluse all Põhja-Eesti, st Eestimaa kubermangu raamatukogu, siis on selle artikli tulemused kõige kõnekamad just selle piirkonna kohta. Kuid tulevikus on võimalik

³ I teoloogia; II pedagoogika ja koolikirjandus; III filosoofia; IV õigusteadus; V ajalugu; VI matemaatika; VII reisikirjeldused; VIII arstiteadus; IX loodus- ja rakendusteadused; X filoloogia: klassikaline filoloogia, Xb uued keeled; XI kirjandusteadus ja proosateosed; XII luule ja draama; XIII perioodika; XIV teatmeteosed ja *varia* (siin nt teater, muusika, sport).

vaatlusvälja laiendada tänapäeva Eesti territooriumi ülejäänud osale, heites kõrvalpilke ka Läti alale, kuivõrd baltisakslasi elas ka seal (kus võimalik ja otstarbekas, olen seda teinud ka siinses artiklis), samuti avardada vaadeldavate kirjandusžanride ringi. Mil määral esines baltlaste inglise kirjanduse retseptisioonis regionaalseid eripärasid nt Eesti-, Liivi- ja Kuramaa või tänapäeva Eesti ja Läti ala vahel, on ehk võimalik öelda alles hiljem. Siinkohal tehkem alustuseks lihtsalt esimene samm.

Raamatud on retseptisiooniajaloo uurimiseks tänuväärne allikas. Tiitel-lehed annavad teavet, kus, millal ja kes raamatu avaldas (olguigi et sellised andmed võivad olla mõnikord eksitavad või puudulikud). Vahel võib leida jälgi provenientsist ehk trükise päritolu ja kuuluvuse ajaloost, nagu raamatu-vahendusega tegelevate firmade või raamatupoodide kleebised, omanike vapid, initsiaalid või nimed, samuti sissekirjutusi, millal ja kus mingi raamat osteti, pühendusi koos raamatu kinkimise või annetamise andmetega, raamatukogude ja seltside templeid, mis viitavad kord ostetud või annetatud raamatute edasisele käekäigule, jne. (Omanikemärkide kohta Eestis ja lähiümbruses vt Omanikumärgid vanaraamatus 2008.) Olulist infot, millal ja kust saabus raamat raamatukokku, võib saada inventariraamatutest, vahel on dokumenteeritud ka laenutamist. Kõik need väikesed vihjed aitavad kaardistada, kust, milliseid teid pidi siis antud juhul inglise kirjandus (Põhja-)Eestisse tuli, ning määratleda inglise kirjanduse omajate, loetud autorite, samuti enimloetud ja -hinnatud tekstide ringi.

Enne lähema analüüsi juurde asumist tooksin ära, et XII alaliigis leidsin 248 trükist ühingu likvideerimise eelsest ajast (u 9% koguhulgast), mis olid inglise keeles, tõlgitud inglise keelest või seotud inglise kirjandusega.

Kust ja kuidas tuli inglise kirjandus Eestimaale? Otsekontaktid, vahelülid ja vahendajad

Nagu oletada võib, oli kõige sagedamini märgitud trükkimiskohaks London (kokku 62 korda), kuid Inglismaa pealinnale järgnesid Leipzig (46 korda) ja Berliin (28 korda). Seega juba ainuüksi need kolm ilmuniskohta annavad märku, et ehkki otseside Inglismaaga oli olemas, jõudis inglise kirjandus baltisaksa lugejani pigem saksa trükikodade ja kirjastuste vahendusel. Seda muljet tugevdavad ülejäänud ilmuniskohad, mis asusid enamasti Saksamaal või saksakeelsetes maades: Altenburg, Altona, Augsburg, Basel, Braunschweig, Dessau, Dresden, Erfurt, Frankfurt am Main, Göttingen, Hamburg, Hannover, Hildburghausen, Gera, Mannheim, München, Pforzheim, Rostock, Salzwedel, Strassburg, Stuttgart, Tübingen, Zwickau, Zürich, Weimar ja Viin.

Peale Londoni esineb harva muid ilmuniskohti ingliskeelsetest maadest: XVIII sajandil saareriigi tähtsuselt teine trükikeskus Edinburgh viis korda (XII-121, 507, 519, 594, 2567⁴), Glasgow kaks korda (XII-50, 2536) ja Cambridge vaid korra (XII-193). Ainult üks Shakespeare'i näidendite kogu (XII-2150) on ilmunud New Yorgis ja sedagi teise ilmuniskohana Londoni kõr-

⁴ Siin ja edaspidi on ära toodud trükiste kohaviidad nende tõhusaks ülesleidmiseks kogust.

val, üks Philadelphias kirjastatud Shakespeare'i kakskeelne kogutud teoste väljaanne on trükitud Leipzgis (XII-1804). Ilmumiskohad väljaspool saksa- ja ingliskeelseid maid on samuti väga harvad. Pariis esineb neljal korral (XII-472 (2 korda), 643, 1689); korra on märgitud Amsterdami (XII-78), kus kirjastasid meeeldi tsensuurist hoiduda soovinud prantslased, samuti prantsuskeelses Šveitsis asuvat Genfi (XII-263) ning kuurortlinna Veveyd, mille läheduses Montreux' külje all asub Byroni poeemiga „Chilloni vang” (vt XII-1799) kuulsaks saanud Chilloni loss. Harva on raamatud kirjastatud mõnes tollal saksa-keelses linnas, mis tänapäeval jäävad Poola alale: Breslau (Wrocław) Sileesias (XII-158, 648, 1002) või Hirschberg (Jelenia Góra) ja Lissa (Leszno) Lõuna-Preisimaal (XII-1002). Königsbergi (praegu Venemaale kuuluv Kaliningrad) Ida-Preisimaal on mainitud kaks korda (XII-568, 1521). Königsbergiga olid Baltimaad tihedalt seotud, sest seal õppis omajagu baltlasi. Sellel linnal oli inglise kirjanduse vahendaja roll nii XVIII kui ka XIX sajandil, ehkki pigem kuramaalaste jaoks, kuna neile lähim ülikool asus just Königsbergis. Inglise kirjandust vahendati Eestimaale ilmselt ka Venemaa tollase pealinna Peterburi kaudu, mis esineb raamatute ilmumiskohana linna geograafilist lähedust arvestades ootamatult vähe: enne 1940. aastat on XII alaliiki jõudnud vaid üks Shakespeare'i „Veneetsia kaupmehe” („Merchant of Venice”) 1793. aastal Neevalinnas avaldatud tõlge saksa keelde (XII-1098). James Thomsoni „Aastaaegade” („The Seasons”) 1819. aastal ilmunud tõlge saksa keelde ja heksameetrisse (XII-2721), tõlkijaks Carl Friedrich von Rosenzweig, Peterburi õukonna juures tegutsenud Saksi diplomaat, saabus inventarinumbriga kohaselt alaliiki alles 1973. aastal.

Mõned inglise draama- ja luuleteosed on trükitud ka Baltimail. 1771. ja 1774. aastal trükkis Axel Heinrich Lindfors Tallinnas saksa keeles Nicolas Rowe tragöödia „Jane Shore” (XII-853 *resp.* 2881), tõlkijaks märgitud keegi salapärane S.; näidend oli EKÜ raamatukogus olemas ka ingliskeelsena, ilmunud Londonis ilmselt 1829. aastal (XII-1802). Friedrich Hartknoch avaldas 1787. aastal Riias Dietrich Wilhelm Soltau saksakeelses tõlkes Samuel Butleri satiiri, XVII sajandi koomilise eepose „Hudibras” (XII-1365), milles kritiseeritakse Cromwelli-aegse Inglise kodusõja osalisi (eelkõige usulisest kirest haaratuid ja vabariiklasi).

Dietrich Wilhelm Soltau sündis 1745. aastal Hamburgi lähistel Bergeдорfis linnapea pojana. Noorusaastatel paistab ta olevat elanud Londonis (vt Genealogie Becker...), misjärel suundus millalgi Peterburi (Vikipeedia väitel võeti ta juba 1769. aastal sealse vabamüürlaste looži liikmeks⁵), kus tegutses äri valdkonnas. Henning von Wistinghauseni andmeil kuulus ta Peterburi vabamüürlaste looži Loge der Verschwiegenheit ja oli esimese vene kindlustuseltsi direktiooni liige (Wistinghausen 2016, I: 115–116, märkus 312). 1798. aastal asus ta elama Lüneburgi, kus sai hoo sisse tema tegevus tunnustatud tõlkijana ja kus ta 1827. aastal raehärrana suri. Lisaks „Hudibrasele” tõlkis ta saksa keelde nt Cervantese „Don Quijote” (Königsberg, 1800) ja Boccaccio „Dekameroni” (Berliin, 1801) ning eriti väärtuslikuks peetakse tema kesk-aegse alamsaksa eepose „Reinuvader Rebane” („Reineke der Fuchs”) tõlget kaasaegsesse ülemsaksa keelde (Berliin, 1803) (Brandes 1892). Soltau tege-

⁵ Vt https://de.wikipedia.org/wiki/Dietrich_Wilhelm_Soltau (16. VIII 2017).

vus tõlkijana algas ilmselt juba tema elu Peterburi-perioodil – „Hudibrase” esimese laulu tõlge ilmus 1779. aastal ajakirjas *Der Teutsche Merkur* (2. vihi-kus) (Brandes 1892: 586). Lisaks Riiale ilmus „Hudibras” 1798. aastal muutmata kujul ka Königsbergis (Brandes 1892: 586). Kirjastamiskoha Preisimaale üleviimise võis tingida tsaar Pauli aegne tsensuur, millega muutus poliitilise alatooniga teose taastrükk Riias riskantseks: just poliitiliste vintsutuste tõttu kolis Johann Friedrich Hartknoch noorem isalt saadud kirjastuse 1803. aastal Leipzigsisse.

Lähemat uurimist väärrib küsimus, kas Soltau võis olla ka initsiaali S. taha varjunud „Jane Shore”i tõlkija ja kas tema tõlgete avaldamine võis saada alguse hoopis Tallinnast. Tema kaudne side Tallinnaga on tuvastatav, ehkki Rowe tragöödia tõlke ilmumise järgesest ajast: loož, kuhu ta kuulus, suhtles Tallinna vabamüürlastega. 1776. aastast on säilinud üks peterburilaste kinnituskiri tallinlastele, mis kannab teiste seas Soltau allkirja (vt Wistinghausen 2016, I: 115). Ei saa muidugi välistada, et tõlkijaks oli hoopis keegi baltisakslastest, seegi versioon vajaks lähemat uurimist.

Kindlasti oli aga baltisakslasest tõlkija 1837. aastal Carl August Kluge kirjastatuna Tartus ilmunud, kuid Lindforsi juures Tallinnas trükitud Shakespeare’i „Hamletil” (XII-2314). Selle tõlkis Reinhold Johann Ludwig Samson von Himmelstiern, Urvastest pärit jurist ja riigimees,⁶ kes sisustas oma vaba aega tõlkimisega, saksandades Shakespeare’i kõrval ka vanakreeka klassikuid, nagu Anakreon ja Sappho.

Londonis trükitud raamat võis muidugi olla sealt ostetud, nagu see on tõendatav ühe John Miltoni „Kaotatud paradiisi” („Paradise lost”) 1753. aasta eksemplaris leiduva sissekirjutusega kelleltki perekond Jarmerstedti liikmelt („London GB [?] March 31. Jarmerstedt”; vt XII-2875, jõudis XII alaliiki 1956. aastal toomkooli raamatukogust), kuid see ei pruukinud alati nii olla. Londonis trükitud raamat võis olla ostetud ka mõnelt teiselt ingliskeelselt maalt, nagu ühe „Hudibrase” 1812. aasta eksemplari (XII-377) ostis aasta hiljem hoopis Irimaalt Dublinist Boris von Yxküll (*resp.* Berend Johann Friedrich von Uexküll või Üxküll, 1793–1870), Napoleoni-vastasel sõjakäigul osalenud baltisaksa aadlik ja seikleja, kelle tegemistest annab aimu tema päevikute põhjal kokku pandud raamat „Sõjas ja armastuses” („Armeen und Amouren”, sks 1965; e k vt Uexküll 2015, millest ei saa kahjuks tema Irimaa-seikluste lähemat ülevaadet). Alexander Pope’i poetilised teosed („The Poetical Works Of Alexander Pope”), trükitud Londonis ilmselt 1795. aastal, omandas saksa päritolu Eesti ajaloolane Christian Eduard Pabst (või nagu ta oma nime inglispärasemalt kirjutas: Edw[ard] Pabst) oma sünnilinnas Bremenis Saksamaal (XII-1677). Antud eksemplaril ei ole märgitud omandamisaastat, kuid see pidi juhtuma aastakümneid pärast raamatu trükkimist, sest Pabst sündis alles 1815. aastal. Näiteks võis Pabst osta Pope’i teosed 1832. aasta paiku, kui ta omandas – jällegi Bremenis – Matthew Youngi „Taasleititud Ossiani laulud” saksakeelses tõlkes („Neuaufgefundene Gedichte Ossians”, Leipzig, Maini-äärne Frankfurt, 1792; XII-1632), mille aluseks võis olla Dublini Trinity kolledži õpetlase Matthew Youngi teos „Antient Gaelic Poems respecting the Race

⁶ Vt tema elulugu Eesti vanema kirjanduse digitaalsest tekstikogust EEVA: <https://utlib.ut.ee/eeva/index.php?lang=et&do=autor&aid=63> (11. IX 2017).

of Fians, collected in the Highlands of Scotland in the Year 1784" (Dublin, 1787). Oma hilisemad ingliskeelsed raamatud omandas Pabst 1840. aastatel juba Tallinnas. Inglise kirjandust oli võimalik tellida ja osta kohalikult raamatukaupmehelt, nt 1888. aastal Berliinis välja antud kuueosaline lord Byroni teoste kogu Otto Gildemeisteri tõlkes saksa keelde kannab kleebist „Kluge & Ströhm Buchhandlung Reval" (XII-2158). Kuid omandamiskohana tuli kõne alla ka Peterburi, nii võib Londonis Routledge'i poolt 1886. aastal kolmeköitelisena välja antud lord Byroni kogutud teostelt leida kleebise „Watkins & Co., 38, Great Morskoi St. Petersburg" (XII-1573). See ettevõtte vahendas raamatuid ingliskeelsetelt maadelt Venemaale, kuid varustas mõnda aega Venemaa raamatutega ka USA kongressi raamatukogu (vt Cannon 2014).

Võis leiduda ka teistsuguseid vahendajaid kui raamatukaupmehed. Nt August von Kotzebue tragöödia „Hispaanlased Peruu ehk Rolla surm" („Die Spanier in Peru oder Rollas Tod", esmatrükk: Leipzig, 1796) ingliskeelse tõlke pealkirjaga „Pizarro" (tiitellehe andmeil trükitud Londonis, 1799) üks eksemplar kannab sissekirjutust „Härra Dankwartile kordustruki tegijalt" („Herrn Dankwart vom Nachdrucker", XII-736). Mõnda aega Eestiski tegutsenud August von Kotzebue oli ajastu populaarsemaid saksa näitekirjanikke, kelle tähelend algas Tallinnast ning kelle tükke mängiti ka Inglismaa ja Ameerika lavadel (tema kohta vt Gottzmann, Hörner 2007: 716–749; Elias 2007, 2011, 2013; Gerlach jt 2016).

Kes oli aga pühenduse adressaat „härra Dankwart", sellele küsimusele on keeruline vastata. See perekonnanimi (ka kujul Danckwart) on ainuüksi kataloogi ESTER märksõnaotsingu põhjal tuvastatav nii Tallinnas, Narvas, Tartus kui ka Riias, kus 1799. aastal sai Johann Danckwarti nimeline mees koguni Liivimaa superintendendiks, kuid eesnime puudumine sissekirjutuses ei toeta nime seostamist konkreetsema isikuga. Ehkki on üsna tõenäoline, et eksemplar oli pühendatud mõnele Põhja-Eesti Danckwartidest, võis tegu olla ka pikantse naljaga. Politseikomissar Dankwart on August von Kotzebue näidendi „Tasu tõe eest" („Lohn der Wahrheit", esietendus Viinis 5. novembril 1798 (BLKÖ 1865: 46), trükituna ilmus Leipzigin 1801) tegelane, keda Kotzebue sõnul mängis Viinis näitleja Siegfried Gotthilf Eckardt, esinejanimega Koch (Kotzebue 1843: 292). Berliinist pärit näitekunstnik oli enne Austria pealinna suundumist jõudnud pakkuda teatrielamusi ka Kuramaa õukonnale Miitavis (kus ta tutvuski Kotzebuega) ja juhtida 1782–1787 Riia linnateatrit (BLKÖ 1858: 419–420). Kordustruki tegija aga trükise tiitellehelt ei selgu. Tegemist olevat 13. trükiga, mis kõneleb näidendi populaarsusest. Tiitellehe andmeil olevat näidendit mängitud kuninglikus teatris Drury Lane'is, inglise lavale kohandajaks tuntud briti näitekirjanik Richard Brinsley Sheridan (1751–1816), kelle näidendite kogud leiduvad XII alaliigis nii saksa (XII-2250) kui ka inglise keeles (XII-1549). Baltikumi ja Peterburi saksakeelse kirjanduse leksikoni andmeil ilmus Kotzebue näidend Sheridanil tõlkes Londonis 1799. aastal, enne seda aga oli samal aastal juba jõudnud ilmuda kellegi Hursti vahendus ja neile järgnes ajavahemikus 1799–1800 veel terve hulk teisi tõlkeid inglise keelde nii Inglis-, Iiri- kui ka Šotimaal ja Ameerikas (Gottzmann, Hörner 2007: 722).

Raamatuid anti edasi isadelt poegadele, need ringlesid sugulaste, kolleegide ja sõprade seas, kes jätsid eksemplaridele oma jälgi,⁷ samuti võisid raamatud rännata ühest institutsioonist teise. Mõnikord leidub raamatutel välismaiste raamatukogude templeid või sissekirjutusi: nt 1763. aastal Saksa maal välja antud Edward Youngi „Öömõtete” üks eksemplar kuulus kunagi Halle raamatukogule (Hallische Bibliothek, XII-342). Võimalik, et raamatukogu müüs vahel oma vanu raamatuid või raamatu hilisem omanik, ehk mõni üliõpilane, lihtsalt „unustas” selle tagastada ja nii rändas see koos temaga Eestisse. Ülikooliõpingud välismaal oli oluline aeg raamatute omandamiseks, ühe Geoffrey Chausseri „Canterbury lugude” („Canterbury tales”) 1866. aastal ilmunud saksakeelse väljaande omanik on end raamatu sissekandes määratlenud otsesõnu kui „stud.” – *studiosus* ehk tudeng (XII-2118).

Millal tuli trükitud inglise luule-draama Eestimaale ja kes seda lugesid?

Omandatud raamatud ei olnud tingimata uusimad. Vanimad inglise raamatud XII alaliigis on trükitud aastatel 1715 ja 1730 (Benjamin Griffini „Injured Virtue: Or, The Virgin Martyr” (XII-470) resp. John Miltoni „Paradise lost” (XII-2180)), kuid vanimad omanike sissekirjutused pärinevad alles XVIII sajandi teisest poolest. 1760. aastal omandas Johann Berend Stein 1740. aastal Hamburgis saksa keeles ilmunud Alexander Pope’i „Essee inimesest” („An Essay on Man”), tõlkijaks Bartholomäus Johann Zinck ja väljaandjaks tuntud saksa valgustusluuletaja Barthold Heinrich Brockes (XII-588). 1793. aastast pärineb sissekanne Berliinis ja Leipzигis 1770. aastal ilmunud näidendikogule „Brittide teater” („Theater der Britten”), mis on kuulunud Cat[harina?] E. Vontellile ja parun Ungernile (XII-963). Teisalt ei ole viimased sissekirjutused üldse väga hilised: Amalia Patkul, üks vähestest naisomanikest, kelle nimi on fikseeritud, omandas 25. juulil 1850 (vt XII-2180) Londonis William Ellerly Channingi eessõna ja Joseph Addisoni kommentaaridega Miltoni poetilised teosed, samal aastal sai Alexander Berting ilmselt veel gümnaasiumiõpilasena Byroni „Childe Haroldi palverännu” omanikuks („Childe Harold’s Pilgrimage, a Romaunt in four Cantos: in two volumes”, Leipzig, 1820; XII-1805). Ometi on XII alaliigi raamatute hiliseimad ilmumisaastad 1907 – üks saksakeelne tõlge George Bernard Shaw’ näidendist „Inimene ja üliinimene” (orig „Man and Superman”; XII-2087) – ja 1921 – saksakeelne tõlge Rabindranath Tagore’i näidendist „Postkontor” (orig „Dak Ghar”; XII-2159 ja 2571). Tagore’i näidend, mis saksandati bengali keelest tehtud autoriseeritud ingliskeelse tõlke põhjal, on XII alaliigis ühtlasi inglise koloniaalmaade kirjanduse üks väheseid näiteid, millele lisaks saab mainida veel vaid üht 1870. aastal saksakeelses tõlkes välja antud ja Eestimaa Saksa Seltsile kuulunud Lõuna-Aafrika põliselanike rahvapärimuse kogu (XII-1742).

Alati ei tähista sissekirjutuste aastaarvud omandamise aega. Paljudel Joseph Conrad de Nussi (1746–1795), hollandi juurtega juristi, Tallinna ase-

⁷ Perekonvaraamatukogu head näidet baltika varukogus säilitatavast Palmse mõisa-raamatukogust vt Luuk 2008.

halduskonna tsiviilkohtu nõuniku ja hilisema kolleegiuminõuniku raamatutel märgib 1832. aasta ilmselt tema raamatute jõudmist Eestimaa Üldise Avaliku Raamatukogu kogusse (Reimo 2008: 27).

Raamatute omanikud, inglise kirjanduse lugejad Eestimaal, olid kahtlemata haritud inimesed, enamasti ülikoolihariduse omandanud kodanlased, samuti literaadid. XVIII sajandil oli siinkandis esimene võõrkeel prantsuse, mitte inglise keel. Seega inglise keele õppimine oli valik, mis ei olnud sugugi kõigile kättesaadav. Leidus mõningaid koole, kus seda oli võimalik õppida, nt Tallinna toomkool, mille (hiljem EKÜ kogu osaks saanud) raamatukogul oli filoloogia/uute keelte alajaotuses inglise kirjanduse jaoks eraldi alaliik (vt selle kohta lähemalt Tiisel 2001: 90, 112–113). Kasutati ilmselt ka eraõpetaja abi või õpiti omal käel, kusjuures eriti originaalkeeles näidendid võisid olla abistavaks õppevahendiks suhtluskeele omandamisel. Võimalik, et inglise keelt õpiti ka välismaal. Paljud baltlased said kõrghariduse Göttingeni ülikoolis, mis oli XVIII sajandi saksakeelse ruumi tähtsamaid anglofiliakeskusi, kuna see kuulus aastatel 1714–1837 Ühendkuningriigi personaalunioonis olnud Hannoveri kuurvürstiriiki (vt lähemalt Willenberg 2008: 25–28).

Inglise keele oskuse omandas välismaal ilmselt ka Joseph Conrad de Nuss, kes oli pärit Kölnist ja sai seal ülikoolihariduse – ta on seni ainus XVIII sajandi Tallinna anglofiil, kelle raamatukogu on leidnud lähemat vaatlust (Reimo 2008, eluloost lähemalt lk 26–27; vt ka Wistinghausen 2016, I: 449–450). De Nussi kõrval oli teisigi suurema hulga inglise kirjanduse omanikke. Näiteks Tartu ülikoolis filoloogiariduse omandanud Tallinna Kubermangugümnaasiumi õpetaja ja direktor Alexander Julius Berting (1832–1903) (DBBL 1; Album Academicum... 1852: 124, nr 5625); Christian Eduard Pabst (1815–1882), Bremenist pärit ajaloolane, kes õppis Jena ja Göttingeni ülikoolis, tuli 1837. aastal Tallinna ja töötas Tallinna toomkoolis filoloogia (ülem)õpetajana, 1844–1873 oli ta EKÜ raamatukoguhoidja ja 1857–1871 ühingu kodumaa-uurimise sektsiooni juht (ETBL: 354–355; DBBL 2). Samuti Friedrich Wilhelm Schüdlöffel (1791–1837) Jöelähtmelt (Jegelecht), kes õppis 1807–1810 Tartu ülikoolis, tegutses seejärel eraõpetajana Peterburis ja töötas 1817–1837 Tallinna toomkooli (ülem)õpetajana (Tiisel 2001: 109; Album Academicum... 1852: 9, nr 339). Schüdlöffelil ja Bertingil oli võimalik õppida inglise keelt Tartu ülikoolis, kus pärast ülikooli taasavamist 1802. aastal oli teaduskondade väliselt alustanud tööd inglise keele lektoraat (Talve 2005: 248). Lisaks õpetajatele ja juristidele leiame inglise kirjanduse omanike seast pastoreid, burgermeistreid, kaupmehi, sealhulgas raamatukaupmehi, kuid ka kohalikke aadlikke. XII alaliik ei anna vihjeid inglise kirjanduse retseptiooni kohta väljaspool ülemklasse.

Mis keeles loeti inglise kirjandust?

Just Joseph Conrad de Nussilt on säilinud kõige rohkem ingliskeelset kirjandust (EKÜ raamatukogu kõrval mõningal määral ka nt Rahvusraamatukogu haruldaste raamatute kogus). Enamasti loeti inglise kirjandust siiski saksa-keelses tõlkes, kuid mitte ainult. Näiteks August Hippus luges prantsuse keeles Alexander Pope'i „Esseed inimesest” („Essai Sur L'Homme”, XII-78) ja keegi

arvatavasti balti aadliperekonna Maydellide (*Maid.*) esindajatest Macphersoni „Ossiani laule” („Les Poèmes D'Ossian, Orran, Ullin Et D'Ardar; Ou Les Délassemens des ames sensibles dans les beauté de la Nature”, John Smithi ingliskeelse tõlke alusel tõlkinud pseudonüümi Hill taha varjunud Jean-Joseph-Alexis David de Saint-Georges ja Antoine Gilbert Griffet de Labaume; XII-472). XII alaliigis on säilinud ka mõned inglise kirjanduse vahendused rootsi keelde, nt 1820. aastal Stockholmis Georg Scheutzi tõlkes ja kirjastamisel ilmunud Shakespeare'i „Veneetsia kaupmees” („Köpmannen i Venedig”), 1825. aastal samas ilmunud „Windsori lõbusad naised” („De muntra fruarna i Windsor”) ja „Nagu teile meeldib” („Som ni behagar”) Johann Henrik Thomanderi tõlkes (kõigi kohaviit XII-384).

Vahel harva oli inglise keeles vahendatud ka teises keeles kirjutatud teoseid. Nii leiab XII alaliigist Dante „Jumaliku komöödia” ameeriklase Henry Wadsworth Longfellow' tõlkes (XII-1556), samuti venelanna Anna Baratõnskaja tõlkes Ivan Turgenevi jutustuse „Kroket Windsoris” („The Croquet”, XII-1563 ja 1564) ning üldise vene ja saksa luuletajate tutvustuse („Translations From Russian And German Poets”, XII-1560, 1561, 1562), mõlemad avaldas Baratõnskaja 1870.–1880. aastatel Saksamaal Baden-Badenis (ühelt Baratõnskaja tõlgete eksemplarilt võime leida ka viite endisele omanikule: Brewerk; XII-1561).

Ainus ameerika autori trükis EKÜ raamatukogu XII alaliigis Longfellow' Dante-tõlke kõrval ei ole luule- või draamateos, vaid kirjandusteaduslik, Shakespeare'i loomingu käsitus: Edward Payson Vining esitas oma teoses „Hamleti müsteerium” („The Mystery of Hamlet”, 1881) Hamleti tegelaskuju salapära seletamiseks tollal veel üsna enneolematu teesi: Hamlet oli naine! EKÜ kogus leidub see Augustin Knoflachi tõlkes saksa keelde, mis ilmus originaali esmatrükist vaid kaks aastat hiljem Leipzигis Brockhausi kirjastuses (XII-1472).

Kes olid populaarsemad autorid ja millised enimloetud tekstid?

XII alaliigi põhjal olid Eestimaa baltisakslaste seas enimloetud inglise näitekirjanikud ja luuletajad William Shakespeare ja George Gordon Byron. Ilmselgelt kõige menukamaks teoseks oli aga James Macphersoni „Ossiani laulud” (orig 1760–1765) igat laadi järgede ja jäljendustega.⁸ Macphersoni „Ossiani laulude” esimene katkend saksa keeles avaldati 1762. aastal, esimene täiemahuline tõlge ilmus Viinis aastatel 1768–1769, tõlkijaks seal resideerunud

⁸ Nt Johann Wolfgang Goethe ja Johann Heinrich Mercki toimetatud väljaanne „Works of Ossian” (Frankfurt am Main ja Leipzig, 1773–1777 (XII-108) resp. 1783 (XII-1631)); Michael Denisi tõlkes „Ossians und Sineds Lieder” (Viin, 1784; XII-1397), Eduard Brinkmeieri tõlkes „Ossians Gedichte” (Braunschweig, 1839; XII-1731); 1784. aastal Viinis ilmunud „Nachlese zu Sineds Liedern”, väljaandjaks Joseph von Retzer (XII-1397); „Die Gedichte Ossians: des Celtischen Helden und Barden” Edmund von Haroldi tõlkes inglise ja väidetavasti ka algkeldi keelest (Mannheim, 1782; XII-123) ja samuti Haroldi „Neu-entdeckte Gedichte Ossians” (2. tr., Düsseldorf, 1798), mille omanikuks enne Eduard Pabsti oli saksa kirjanik Just Wilhelm Ziehen (XII-1633); „Die Gedichte Oisian's” Christian Wilhelm Ahlwardti väidetavasti gaelikeelsele originaalile toetuvast tõlkes (Leipzig, 1811; XII-1630).

Baieri jesuudidipaater Michael Denis. 156 aasta jooksul järgnes sellele veel 13 täiemahulist tõlget (Dochartaigh 2004: 157).

„Ossiani laulude” mõju jõudis ilmselgelt ka eesti folkloristika ja kirjanduseni. Nt 1782. aastal Johann Wilhelm Peterseni tõlkes Tübingenis väljaantud „Die Gedichte Ossians verdeutschet” üks eksemplar (XII-1424) kuulus Alexander Heinrich Neusile (1795–1876), Tartus teoloogiat õppinud ning Paldiskis ja Haapsalus kreiskooliõpetajana tegutsenud mehele, kellest sai pärast pensioneerumist Tallinnasse asudes üks Eestimaa Kirjanduse Ühingu asutajatest, kodumaauurimise sektsiooni juht enne Pabsti, samuti osales ta Tartus Õpetatud Eesti Seltsi töös (ETBL: 60–61), mille rahvaluulehuvi on ossianismiga seostanud Ülo Valk (2015: 543–544). Neus avaldas aastatel 1850–1852 eesti rahvalaulude kogu („Ehstnische Volkslieder”) ja oli ühtlasi lähedases kontaktis Kreuzwaldiga, kellele ta pühendas koguni oma rahvalaulude väljaande esimese köite (Merilai 2004: 248). „Kalevipoja” laulik oli üsna ilmselt inspireeritud keldi bardi kujust (Annist 2005: 611–613). Oluliseks Ossiani-huvi õhutamajaks nii baltisakslaste kui ka varaste eesti haritlaste seas võis olla Johann Gottfried Herder, kes oli üks XVIII sajandi suuremaid saksa Ossiani-entusiaste ja populariseerijaid, samuti tähtsaim rahvalaulu ausse tõstja. Märgilise tähtsusega oli seejuures tema kirjutis „Katkend ühest kirjavahetusest Ossiani ja vanade rahvaste laulude teemadel” („Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Völker”, kirjutatud 1771, avaldatud 1772–1773), samuti avaldas ta Ossiani-laule oma kuulsates rahvalaulukogudes.

„Ossiani lauludele” järgnesid populaarsuselt John Miltoni „Kaotatud paradiis” (orig 1667) ja James Thomsoni „Aastaajad” (orig 1726–1730), seda nii inglise keeles (nt „The Seasons”, London–Leipzig, 1766; XII-409, kuulus Stackelbergide raamatukokku) kui ka saksakeelses tõlkes („Die Jahreszeiten” – tõlkijaks Barthold Heinrich Brockes (inglise- ja saksakeelse rööptekstiga, Hamburg, 1745; XII-152 ja 489), Johannes Tobler (Zürich, 1764–1765; XII-287 ja Basel, 1768; XII-1477, rööptekstiga) ja Heinrich Harries (Altona, 1796; XII-1728)). Võimalik, et Thomsoni teos inspireeris saksa kirjanikku Friedrich Wilhelm Zachariät kirjutama poemi „Päevaajad” („Die Tageszeiten”, orig 1756; EKÜ kogus Rostockis 1757 ilmunud trükk; XII-2527, kuulus algselt Peter Anton Hasselblattile). Aeg, selle rütmid ja kulg ilmselgelt paelus baltlasi, sest EKÜ raamatukogust võib leida ka Robert Pollocki poemi „Ajakulg” („The Course of Time”, 1827) tõlke („Der Lauf der Zeit”, tlk Wilhelm Hey, Hamburg, 1830; XII-792). Samuti köitsid igavikuteemad: „Kaotatud paradiisile” ja „Aastaaegadele” järgnes populaarsuselt Edward Youngi „Öömõtteid”. Viimase sage esinemine XII alaliigis kinnitab, et (Põhja-)Eestis tõepoolest loeti inglise kalmuluulet.⁹ Kogust võib leida ka Thomas Parnelli 1760. aastal Londonis väljaantud kogumiku „Poems on Several Occasions”, milles leidub eespool tsiteeritud „Ööpala”. Siiski pole päris kindel, et Parnelli loeti Eestis juba XVIII sajandil. Sissekirjutus eksemplaril (XII-338) annab teada, et Friedrich Wilhelm Schüdlöffel omandas selle alles 1817. aastal.

Huvitaval kombel ei ole – erinevalt Shakespeare’i ja Byroni loomingust – peale Miltoni „Kaotatud paradiisi” ükski neist neljast baltisakslaste seas eriti

⁹ Sellest plaanin pikemalt kirjutada eraldi artiklis.

menukast teosest tõlgitud eesti keelde.¹⁰ Miltoni tõlgegi või pigem mugandus („Kaotatud ja jälleleitud Paradiis”, esmatrükk 1895, tlk Timotheus Kuusik) ei saavutanud eesti kirjandusmaastikul väljapaistvat positsiooni – seda pole pärast teist trükki aastal 1901 tervikuna enam uuesti avaldatud. Hiljem on Miltoni meistriteoset avaldatud küll katkendeid (Boris Kaburi, Ants Orase ja Rein Raua tõlkes, vt Lange 2004: 809, märkus 3), kuid Miltoni „Kaotatud paradiisi” senise eesti vastuvõtu suurimaks rajamärgiks on tõlke asemel ilmselt hoopis Ants Orase Oxfordis kaitstud doktoritöö selle teose retseptisioonist inglise kirjanduskriitikas XVIII sajandil (lähemalt selle kohta vt Lange 2004).

On raske määratleda, millised Shakespeare'i ja Byroni teosed olid Eestimaa baltisakslaste seas kõige populaarsemad, sest enamasti on need säilinud kogutud teostena. Eksemplarides leiduvate sissekirjutuste põhjal on fikseeritav Byroni-retseptisiooni algus juba varalahkunud luuletaja elu lõpuaastatel. Esimesed provenientsimärkmed tema teostel pärinevad aastast 1819, kui Friedrich Wilhelm Schüdlöffel omandas Tallinnas Leipzigi Brockhausi kirjastuses samal aastal välja antud inglise- ja saksakeelse rööptekstiga Byroni tragöödia „Manfred” (XII-352), ning aastast 1821, mil Schüdlöffel hankis endale 1820. aastal Maini-äärses Frankfurdis Johann David Sauerländeri kirjastamisel ilmunud lord Byroni jutustused („Lord Byron's Erzählungen”, XII-337) ja Göscheni kirjastuses Leipzigi samuti 1820. aastal välja antud inglise- ja saksakeelse rööptekstiga „Gjauri” („The Giaour: A Fragment Of A Turkish Tale”, XII-368; sel eksemplaril on lisatud isegi märkus raamatu lugemise aja kohta: „F. W. S. Reval 1821. Read Jul. 1821”). Viimane sissekirjutus Byroni teostesse pärineb aastast 1850, mil Alexander Julius Berting omandas ingliskeelse „Childe Haroldi palverännu” 1820. aasta väljaande (XII-1805). Võimalik, et sellesse ajavahemikku jäi Byroni-retseptisiooni raskuspunkt Eestimaal, kuid alaliigis on säilinud ka Byroni teoste väljaandeid XIX sajandi teisest poolest, uusima ilmumisajaga saksakeelne kuueköiteline Berliinis ilmunud teostekogu aastast 1888 (XII-2158).

Veel keerulisem on määratleda Shakespeare'i retseptisiooni sissekirjutuste põhjal, sest need on enam-vähem samast ajavahemikust nagu Byroni teostel, ehkki tegemist on hoopis varasema aja autoriga. Esimene sissekanne Shakespeare'i teoste omandamise kohta pärineb Schüdlöffelilt aastast 1817 ja see on ühtlasi vanima ilmumisaastaga Shakespeare'i trükis XII alaliigis: Caspar Wilhelm Borcki „katse tõlkida seotud kõnesse kurbmängu Julius Caesari surmast” („Versuch einer gebundenen Uebersetzung des Trauerspiels von dem Tode des Julius Cäsar”) ilmus Berliinis 1741. aastal (XII-367). Uusim sissekanne Shakespeare'i teostesse on Alexander Bertingilt 1849. aastast (XII-1831), ent hiliseima ilmumisaastaga on inglise- ja saksakeelse rööptekstiga kogutud teoste väljaanne („The Works Of William Shakespeare = William Shakespeare's sämtliche Werke. N° XXXV, Measure For Measure = Mass für Mass”), mis ilmus Ameerikas Philadelphias Moritz Schäferi kirjastamisel, kuid trükiti Leipzigi 1886. aastal (XII-1804). Ilmselt on vaja leida lisaks muid allikaid, et öelda midagi täpsemat nende autorite retseptisiooni alguse, kõrgpunkti ja kestuse kohta Eesti baltisakslaste seas.

¹⁰ Inglisekeelse kirjanduse tõlgete kohta eesti keelde vt Mits 2012 ja Inglise kirjandus eesti keeles 1996, uuema aja kohta e-kataloogi ESTER (https://www.ester.ee/search~S1*est) ja Rahvusraamatukogu artiklite andmebaasi ISE (<http://ise.elnet.ee/>).

Omaette trükistena võib leida mitmeid Shakespeare'i sonettide, „Macbethi” ja „Julius Caesari” ning Byroni „Childe Haroldi palverännu” ja „Korsaari” („The Corsair”) eksemplare. Samuti on mitmel korral esindatud Samuel Butleri „Hudibras”, Christopher Marlowe „Doktor Faustus” ja Alexander Pope'i „Essee inimesest”. Ka antud juhul võib näha, et vaid Marlowe tragöödia on tõlgitud eesti keelde ja seda palju hiljem (vt Marlowe 1983), Pope'i esseest on ilmunud üksnes 1. kiri ja seegi üsna hiljuti (Pope 1999). Kui huvipuudust „Hudibrase” eesti keelde tõlkimise vastu võiks seletada selle vabariigivastaste joontega (selle ainuke teadaolev üksikisikust omanikki oli aadlik), siis üldisemalt tundub, et võrreldes baltisaksa retseptatsiooniga on inglise luulest ja draamast jäänud eesti tõlkes tagaplaanile just sentimentalismi ja valgustusajastu autorite teosed.

Mida öelda kokkuvõtteks?

Piiratud mahuga artiklis jõuab paraku visandada vaid esimesi silmatorkavaid jooni (Põhja-)Eesti baltisakslaste inglise kirjanduse, siingi kitsamalt luule ja draama retseptioonist. Edaspidi tuleks vaatlusalusesse materjali süveneda ja seda laiendada: püüda lähemalt välja selgitada otsekontakte Eesti baltisakslaste ja ingliskeelse maailma vahel, samuti süüvida inglise kirjanduse vastuvõttu ja vahendustegevusse eelkõige saksakeelsetes maades ja kogukondades, kuid ka Prantsusmaal, prantsuskeelses Šveitsis, Rootsis ja Venemaal. Eestimaa Kirjanduse Ühingu kogu XII alaliigi põhjal jääb mulje, et tõsisem inglise ilukirjanduse retseptioon Põhja-Eestis sai alguse XVIII sajandi teisel poolel, põnev küsimus oleks kahtlemata, kui palju tunti seda varem. Kindlasti vajaks lähemat uurimist, kuidas ja kus omandasid siinsed baltisakslased inglise keele oskuse, millistes koolides, mis ajast alates, kuidas seda keelt õpetati ja milline oli koolide kirjanduskaanon (baltika kogus pakub selle põhjalikumaks uurimiseks võimalust nii toomkooli kui ka Tartu Gümnaasiumi raamatukogu). Vaadeldava kirjanduse valikut tuleks täiendada proosakirjanduse ja kirjandusteadusega, mida EKÜ kogus sisaldab XI alaliik. Samuti tuleks andmeid täiendada Rahvusraamatukogu, Tartu Ülikooli Raamatukogu ja Eesti Kirjandusmuuseumi kogude põhjal, nt võiks olla huvitav võrdlus Õpetatud Eesti Seltsi koguga; omajagu avastamisrõõmu pakuksid ka arhiivid. Lähemat tähelepanu ja võrdlust väärivad baltisaksa ja eesti lugejate eelistused. Hetkel tundub, et eesti lugejal on inglise kirjanduse vastuvõtul olnud teatavaid raskusi just tollase valgustuskirjanduse mõistmisel, aga seeläbi võib-olla ka baltisakslastest arusaamisel. Hea oleks need meie retseptioonis tagaplaanile jäänud autorid ja luuletamisviisid värske pilguga üle vaadata ja midagi sellest siiski eesti keeles kättesaadavaks teha. Ja muidugi vaadelda detailsemalt, muid allikaid abiks võttes, baltisakslaste seas kõige populaarsemate autorite ja teoste vastuvõttu.

Artikkel on seotud Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu kultuuriloolise koguga. Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liidu Euroopa Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus) ning see on seotud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojektiga IUT20-1 „Eesti kirjandus võrdleva kirjandusuurimise paradigmas”.

Arhiiviallikad

Rahvusarhiivi raamatukogu

EAA.A2 220 (IV-166). Bey dem, den 8ten May 1759. erfolgten Ableben der Hochwohlgebohrnen Fräulein Fräulein Anna Christiana Baronne von Delwig wollten denen Hochwohlgebohrnen Eltern und Geschwistern ihr herzliches Beyleid in folgender Ode zu erkennen geben Der Wohlseeligen sämtliche Cousines Mütterlicher Seite. Reval, gedruckt mit Köhlerschen Schriften. [1759]

Internetiallikad

Eesti Rahvusbibliograafia andmebaas. <http://erb.nlib.ee/> (16. VIII 2017).

EEVA = Eesti vanema kirjanduse digitaalne tekstikogu. <https://utlib.ut.ee/eeva/index.php?lang=et&do=index>

Genealogie Becker – die Vorfahren-Familien unserer Enkelkinder: Dietrich Wilhelm Soltau. <http://gebe.paperstyle.de/familienstamme/s/soltau/286-soltau-martin-wilhelm/286-1-soltau-dietrich-wilhelm/> (16. VIII 2017).

TLÜAR vanaraamatukeskus, kultuurilooline baltika kogu, Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogu. <http://www.tlulib.ee/index.php/et/lugejale-et/keskused/vanaraamatukeskus/kultuurilooline-baltika-kogu/eestimaa-kirjanduse-uehingu-raamatukogu> (12. VIII 2017).

Wikipedia: Dietrich Wilhelm Soltau. https://de.wikipedia.org/wiki/Dietrich_Wilhelm_Soltau (16. VIII 2017).

Kirjandus

Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Zur Jubel-Feier ihres funfzigjährigen Bestehens, am 12. December 1852. Dorpat: Laakmann, 1852.

Annist, August 2005. Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Kalevipoeg”. Toim Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

BLKÖ 1858 = Eckardt, Siegfried Gottfried, genannt Koch. – Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Kd 3: Coremans–Eger (1858), lk 419–421. https://de.wikisource.org/wiki/BLK%C3%96:Eckardt,_Siegfried_Gotthilf

BLKÖ 1865 = Kotzebue, August von. – Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben. Von Dr. Constant von Wurzbach. Wien. Kd 13: Kosarek–Lagkner (1865), lk 45–54. https://de.wikisource.org/wiki/BLK%C3%96:Kotzebue,_August_von#cite_note-2

Brandes, Friedrich 1892. Soltau, Dietrich Wilhelm. – Allgemeine Deutsche Biographie, herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, kd 34 (1892), lk 586–587.

Cannon, Angela 2014. Origins of the Russian Collection at the Library of Congress (1800–1906). – Slavic and East European Information Resources, kd 15:1–2, lk 3–59. <https://www.loc.gov/rr/european/about/ruscolorig.html> (16. VIII 2017).

- DBBL 1 = Berting, Alexander Julius. – Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960. Koost Olaf Welding, Erik Amburger, Georg von Krusenstjern. Toim Wilhelm Lenz. Köln, 1970, lk 62. Baltisches Bibliographisches Lexikon digital: <http://www.bbl-digital.de/eintrag/Berting-Alexander-Julius-1832-1903/> (11. IX 2017).
- DBBL 2 = Pabst, Christian Eduard. – Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960. Koost Olaf Welding, Erik Amburger, Georg von Krusenstjern. Toim Wilhelm Lenz. Köln, 1970, lk 570. Baltisches Bibliographisches Lexikon digital: <http://www.bbl-digital.de/eintrag/Pabst-Christian-Eduard-1815-1882/> (11. IX 2017).
- Dochartaigh, Caitriona Ó. 2004. Goethe's translation from the Gaelic Ossian. – The Reception of Ossian in Europe. Toim Howard Gaskill. London–New York: Thoemmes Continuum, lk 156–175.
- EKÜ inventariraamat = Eestimaa Kirjanduse Ühingu / ENSV Teaduste Akadeemia raamatukogu inventariraamat (Aczessionskatalog), nr 91901-96283, 27. I 1939 – 23. IV 1945 (käsikiri).
- Elias, Otto-Heinrich 2007. August von Kotzebue kui poliitiline kirjanik. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 203–221.
- Elias, Otto-Heinrich 2011. August von Kotzebue estofiilina. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 643–659.
- Elias, Otto-Heinrich 2013. Ein Este im revolutionären Paris. – Jahrbuch des baltischen Deutschtums, kd 60 [2012]. Lüneburg: Schriftenvertrieb der Carl-Schirren-Gesellschaft, lk 8–23.
- ETBL = Eesti teaduse biograafiline leksikon. 3. kd. Peatoim Jaak Aaviksoo. Koost Teadusajaloo ja Teadusfilosoofia Eesti Ühendus. Tallinn, 2013.
- Freytag, Hartmut (toim) 1993. Der Totentanz der Marienkirche in Lübeck und der Nikolaikirche in Reval (Tallinn): Edition, Kommentar, Interpretation, Rezeption. Köln: Böhlau.
- Gerlach, Klaus, Liivrand, Harry, Pappel, Kristel (toim) 2016. August von Kotzebue im estnisch-deutschen Dialog. Hannover: Wehrhahn.
- Gottzmann, Carola L., Hörner, Petra (toim) 2007. Lexikon der deutschsprachigen Literatur des Baltikums und St. Petersburgs: Vom Mittelalter bis zur Gegenwart. II kd. Berlin–New York: de Gruyter.
- Inglise kirjandus eesti keeles. Raamatud [kirjandusnimestik] = English literature in Estonian. Books. Koost Kai Ellip, teksti autor Enn Soosaar, toim Krõõt Liivak, Inna Saaret. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 1996.
- Jürjo, Indrek 2011. Eestimaa Kirjanduse Ühing 1842–1918. – Idee ja ühiskond. Balti provintside mõtte- ja kultuuriloost 18.–19. sajandil. Koost Inna Põltsam-Jürjo, Tõnu Tannberg. Ajalooarhiiv; Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut. Tartu: Kirjastus Eesti Ajalooarhiiv, lk 226–281.
- Kaur, Kairit 2009. Baltisaksa naiste juhuluulest XVII sajandi keskpaigast XVIII sajandi lõpuni. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 11–32.
- Kaur, Kairit 2013. Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland, 1654–1800. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 11.) Tartu: University of Tartu Press.

- Kotzebue, August von 1843. August's von Kotzebue ausgewählte prosaische Schriften. Enthaltend: die Romane, Erzählungen, Anekdoten und Miszellen. Kd 45. Wien: Verlag von Ignaz Klang.
- Lange, Anne 2004. Läbinägelik romantikupilk Miltonile. Ants Orase doktori-tööst. – Akadeemia, nr 4, lk 807–842.
- Luuk, Mare 2008. Kuue põlvkonna omanikumärgid Palmse Pahlenite raamatukogus. – Omanikumärgid vanaraamatus. Artiklite kogumik = Ownership marks in old books. Collection of articles = Владельческий знак на старинной книге. Сборник статей. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, lk 44–60.
- Marlowe, Christopher 1983. Tragöödiad. 1.–2. osa, Tamerlan Suur; Doktor Faustus; Edward Teine. Tlk K. Mits, H. Rajamets. Tallinn: Eesti Raamat.
- Merilai, Arne 2004. Eepos – pikem (pigem) lugulaul. Žanri küsimusi. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 241–250.
- Mits, Krista 2012. Pilk ingliskeelse kirjanduse tõlgetele 18. sajandi lõpust 20. sajandi algusveerandini. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 9–10, lk 70–87.
- Omanikumärgid vanaraamatus 2008 = Omanikumärgid vanaraamatus. Artiklite kogumik = Ownership marks in old books. Collection of articles = Владельческий знак на старинной книге. Сборник статей. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.
- Parnell, Thomas 1760. A Night-Piece on Death. – Poems on Several Occasions. Written by Dr. Thomas Parnell, Late Archdeacon by Clogher; And published by Mr. Pope. To which is added The Life of Zoilus: And his Remarkes on Homer's Battles of the Frogs and Mice. London: Printed for J. and R. Tonson in the Strand, lk 126–130.
- Pope, Alexander 1999. Essee inimesest [katkendid värsstraktaadist]. Tlk ja saatesõna Märt Väljataga. – Vikerkaar, nr 11–12, lk 2–9.
- Reimo, Tiiu 2008. Anglofiil Eestis. Pilguheit Conrad Joseph de Nussi raamatukokku. – Omanikumärgid vanaraamatus. Artiklite kogumik = Ownership marks in old books. Collection of articles = Владельческий знак на старинной книге. Сборник статей. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, lk 25–33.
- Reimo, Tiiu, Robert, Kyra 1992 (koost). Eestimaa Kirjanduse Ühing 150 ja tema raamatukogu. Näituse kataloog = Estländische Literärische Gesellschaft 150 und ihre Bibliothek. Katalog der Ausstellung. Tallinn: Eesti TA Raamatukogu.
- Robert, Kyra 1992. Eestimaa Kirjanduse Ühing (1842–1940) ja tema raamatukogu. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 449–458; nr 9, lk 535–543.
- Tallinna Surmatantsu-Fragment 1992 = Das Revaler Totentanz-Fragment / Berndt Notke. [Surmatantsu teksti keskalamsaksa keelest tlk Rein Sepp; tlk Peeter Tulviste; teksti autorid Hartmut Freytag, Hildegard Vogeler; ülesvõte Herbert Jäger.] Lübeck: St. Mariengemeinde.
- Talve, Ilmar 2005. Eesti kultuurilugu. Keskaja algusest Eesti iseseisvuseni. 2. tr. Tartu: Ilmamaa.
- Tiisel, Kaja 2001. Tallinna toomkooli raamatukogu arengulugu ja koostis. – Vana Tallinn XI (XV). Koost Raimo Pullat. Tallinn: Estopol, lk 9–144.
- Uexküll, Berend Johann Friedrich von 2015. Sõjas ja armastuses: Boris Uxkulli pävaraamat Napoleoni ajastust, ümber töötanud ja välja andnud vabahärra Jürgen-Detlev von Uexküll. Tlk Agur Benno. Tallinn: Varrak.
- Valk, Ülo 2015. Kui muistendist saab fiktsioon. Žanriajaloolisi märkusi. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 541–555.

- Willenberg, Jennifer 2008. *Distribution und Übersetzung englischen Schrifttums in Deutschland des 18. Jahrhundert*. München: Saur.
- Wistinghausen, Henning von 2016. *Freimaurer und Aufklärung im Russischen Reich. Die Revaler Logen 1773–1820: mit einem biographischen Lexikon*. I kd. Köln [etc.]: Böhlau.

Kairit Kaur (snd 1978), PhD, Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu teadur; Tartu Ülikooli maailmakirjanduse teadur, kairit.kaur@tlulib.ee, kairit.kaur@ut.ee

About the Baltic German reception of English poetry and drama, based on the Library of the Estonian Literary Society

Keywords: Library of the Estonian Literary Society, Baltic German, English, poetry, drama, reception

Based on the subclass XII (poetry and drama) of the Library of Estonian Literary Society, a Baltic German learned society (1842–1940) in Tallinn, this paper takes a look at the emergence of English literature in (Northern) Estonia. A more continuous reception of English literature in this area began in the second half of the 18th century. Although the most often mentioned publication place was London and some direct contacts can be traced with the help of inscriptions, the main part (4/5) of English literature reached the Baltic German reader *via* German printing and publishing houses and in translation. Some works were also published in the Baltics. In the 18th and 19th centuries only a few were able to read English in Estonia, mostly people with higher education, e. g. teachers, but also some merchants and aristocrats. The most popular authors of poetry and drama were Shakespeare and Byron, the most popular texts including Macpherson's *The Poems of Ossian*, Milton's *Paradise Lost*, Thomson's *The Seasons* and Young's *Night-Thoughts*.

Kairit Kaur (b. 1978), PhD, Academic Library of Tallinn University, Research Fellow; Chair of Comparative Literature of the University of Tartu, Research Fellow, kairit.kaur@tlulib.ee, kairit.kaur@ut.ee